

**Protestantse
Kerk**

Terzijde

**Protestantse geestelijke verzorging
in de 21e eeuw**

1. Inleiding

1.1 De geestelijk verzorger

Geestelijk verzorgers in de zorg. Hoe verschillend ze ook zijn wat betreft hun persoonlijkheid, opleiding, motivatie, achtergrond, werkwijze, taal, en wat al niet meer, één ding hebben zij gemeen: ze staan terzijde. Ze zijn de zieke vertrouwelijk nabij, maar ze zijn op dat moment de zieke zelf niet. Ze luisteren naar wat mensen bezighoudt, bezielt, verwacht, ze bespreken met de patiënt levensvragen, maar ze zijn zelf niet degene die met eigen levensvragen naar voren komt in dit gesprek. Ze zijn met de cliënt op zoek naar diens bronnen van kracht, van hoop, van troost, waarbij de eigen bronnen er nu even niet toe doen. Ze helpen de bewoner zoeken naar verbinding met boven, de andere wereld, gene zijde, een groter geheel of hoe hzj dat ook genoemd wil hebben, maar de eigen verbinding staat nu niet op het spel. Ze zoeken naar zin, maar ze doen dat altijd samen met de ander, en vanuit diens referentiekader. Geestelijk verzorgers gaan om met mensen die zich in alle mogelijke geloofsrichtingen en levensovertuigingen herkennen.

De geestelijk verzorger staat terzijde. Dichterbij moet niet. Verder weg is zinloos. De geestelijk verzorger staat medewerkers terzijde bij hun zoektochten. Er valt immers veel zin te zoeken in alles wat zich afspeelt in de zorg. Medewerkers die een leeftijdgenoot onder hun handen zien sterven. Artsen wie het niet lukt het leven van een kind te redden. Iemand die op het punt staan een slechtnieuws gesprek te voeren. Een leerling die per ongeluk een deur heeft opengezet waardoor iemand de kans kreeg zelfdood te begaan. Iemand moet beslissen in een onhoudbaar dilemma. Iemand moet zich verhouden tot beleidsbeslissingen rondom het levenseinde. Iemand heeft alle aanleiding om zich als klokkenluider op te stellen, maar durft het nog niet. Iemand heeft een fatale fout gemaakt.

De geestelijk verzorger luistert, vraagt, en vraagt door. De geestelijk verzorger is specialist in zin en onzin, in spreken en in zwijgen, in doen en laten, in geloof en ongeloof, in dood en leven, in hoop en wanhoop, in woord

en ritueel, in heilig en onheilig. Daarmee staat de geestelijk verzorger terzijde. Terzijde van de patiënt en diens vertrouwden. Terzijde van de medewerkers, van de leidinggevenden en de bestuurders. Terzijde van de zorginstelling. Dat is hun functie, hun plaats en hun kracht.

1.2 De protestantse geestelijk verzorger

Tot ons te koesteren cultureel erfgoed behoort het Isenheimer Altar zoals dat te zien is in het Musée Unterlinden in Colmar. Dat kunstwerk brengt ons bij waar het in deze nota over gaat. Het schilderij van Matthias Grünewald (ca. 1480 – 1520) toont figuren en attributen die iets te vertellen hebben over zorg. De meest rechtse figuur – Johannes de Doper hier in een wonderlijk anachronisme – figureert in deze nota als toonbeeld van geestelijke verzorging. Daarbij moet meteen opgemerkt worden dat niet alle geestelijk verzorgers zich in deze figuur zullen herkennen, in het bijzonder niet in het attribuut dat hij draagt: een bijbelboek. Als gezegd zijn er in ons land in de zorg voortreffelijke geestelijk verzorgers werkzaam die hun wortels hebben in jodendom, humanisme, islam, hindoeïsme en in christendom. Waar dat mogelijk is, wordt in teamverband intensief en vruchtbaar samengewerkt. Er is in de regel sprake van een adequate taakverdeling. De bijbel heeft zeker niet voor al deze geestelijk verzorgers een zelfde soortelijk gewicht.

Niettemin schrijven wij deze nota vanuit de overtuiging dat de meesten in elk geval dit gemeen hebben dat men zich verhoudt tot een heilig geschrift. Wie in het boek op Johannes' arm een ander boek dan een bijbelboek wil zien, kan ook met belangrijke delen van deze nota goed uit de voeten, menen wij. De onderhavige nota beoogt een theologische, maatschappelijke en kerkelijke visie te ontwikkelen op protestantse geestelijke verzorging in de zorg in de 21^e eeuw in Nederland. In dat oogmerk zitten de nodige beperkingen opgesloten. Om er twee te noemen: de nota houdt zich bezig met geestelijke verzorging in de zorg, en wel met die geestelijk verzorgers die hun bevoegdheid ontleen aan een zending van de PKN. We kiezen bewust voor deze beperkingen. Het is niet de bedoeling om iets te schrijven

wat ook maar in de schaduw zou kunnen staan van het *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* zoals dat in 2006 onder redactie van Jaap Doolaard is verschenen (tweede druk 2009). Deze nota heeft niet de wetenschappelijke pretenties zoals die ten grondslag liggen aan de bundel *Wel bezorgd; geestelijke verzorging en gezondheidszorg*, in 1998 gepubliceerd onder eindredactie van Jaap Rebel. Ook vertoont deze nota niet de breedte zoals we die tegenkomen in de bundel *Zinnig verband; veertig jaar Vereniging van Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen* die in 2011 onder redactie van o.a. Anneke de Vries is samengesteld. Wel staat deze nota op de schouders van genoemde publicaties. Ook moet gezegd worden dat de nota voortborduurde op de Beroepsstandaard voor de Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen, zoals die in het jaar 2002 is vastgesteld door de beroepsvereniging VGVZ.

Tijdens het schrijven hadden we als doelgroepen voor ogen: geestelijk verzorgers, zorgbestuurders, kerkelijke bezoekers, kerkbestuurders en andere ambtsdragers, waaronder specifiek ook kerkvisitatoren genoemd mogen worden. De nota is namelijk geschreven in opdracht van de Werkgroep Pastoraat en Gezondheidszorg (Werkgroep PGZ) die bestaat uit leden die door de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) benoemd zijn. De Werkgroep PGZ bezint zich op de geestelijke verzorging in de zorg. Dat houdt ook in dat zij erop uit is dat kerk en gemeenten zich verhouden tot wat er aan pastoraat en geestelijke verzorging in de gezondheidszorg zich voordoet. De Werkgroep maakt deel uit van de Dienstenorganisatie van de PKN. Ze opereert binnen het programma Kerk in Ontwikkeling.

De Werkgroep PGZ kent een aantal commissies. Een van de commissies bezint zich op de actuele discussies rondom het levenseinde. Een tweede commissie bestudeert de *ins* en *outs* van de genetische ontwikkelingen die ertoe leiden dat de geneeskunde steeds meer voorspellingen kan doen over te verwachten ziekteverloop en gebreken. Een derde commissie beraadt zich op een thema uit de zorg voor mensen met een beperking. De vierde

commissie, de Commissie Geestelijke Verzorging, heeft de geestelijke verzorging in de zorg als aandachtspunt. Het is de bedoeling dat alle commissies met adviezen komen in de vorm van een publicatie. Dat vormt de context van deze nota.

De Commissie Geestelijke Verzorging bestaat uit de volgende personen: Wybe Dijk, Jaap Doolaard, Paul van Mansum, Ploni Robbers en Martin Walton. De eerste vier maken deel uit van de Werkgroep PGZ; de vijfde is als externe deskundige (universitair docent geestelijke verzorging bij de Protestantse Theologische Universiteit) aan de Commissie toegevoegd.

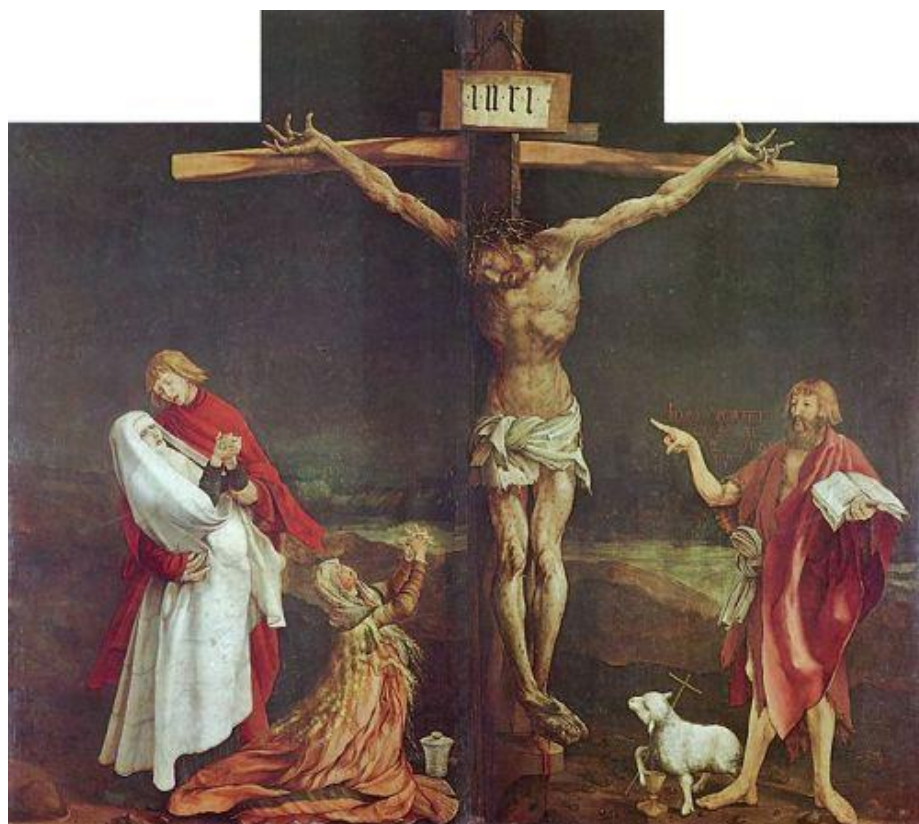
Deze nota is bedoeld als een weerslag van de ontwikkeling van het denken binnen de Werkgroep PGZ en de PKN over geestelijke verzorging in de zorg. Vooral de relatie tussen geestelijk verzorgers en de PKN staat hier centraal. De nota loopt uit op een aantal adviezen.

De nota baseert zich op de kracht van de zorgorganisatie, de potentie van de huidige geestelijke verzorging en op de voor het terrein van de zorg relevante deskundigheden die binnen de Werkgroep PGZ te vinden zijn.

Deze nota kent de volgende hoofdstukken:

1. Inleiding
2. Theologische overwegingen
3. De maatschappelijke relevantie van geestelijke verzorging
4. De kerkelijke relevantie van geestelijke verzorging
5. Relatie kerk – geestelijk verzorgers
6. Het ambt
7. Kerkelijk werkers als geestelijk verzorger
8. De specifieke opleiding aan de PThU
9. Oecumenisch werk
10. Adviezen aan de Protestantse Kerk in Nederland

2. Theologische overwegingen

2.1 Christus

Zorg kent veel aspecten. Een aantal daarvan komen we tegen in het hoofdpaneel van het uit begin zestiende eeuw stammende Isenheimer Altar. De figuren aan weerszijden van het kruis lenen zich voor bespiegelingen over zorg. De afgebeelde figuren vormen het ultieme gezelschap dat zich terzijde van het kruis probeert staande te houden. Uit de figuur die centraal staat in deze voorstelling, de lijdende Christus, hebben generaties christenen troost geput. En nog. De gedachte dat Gods zoon lijdt, ook wel uitgelegd alsof het God zelf is die hier lijdt, kan helpen het lijden dragelijker te maken voor mensen die dan geloven: ik sta er niet alleen voor; er is er een die mijn lijden kent, aanvoelt, bevatten kan. Ook de veronderstelling dat dit lijden een doel dient, kan patiënten vervullen met de hoop dat hun eigen lijden wellicht ook zin kan hebben, hoe onzichtbaar ook.

Het woord patiënt heeft onze voorkeur, omdat dat impliciet verwijst naar de passie, oftewel het lijden van Christus. Het woord 'patiënt' hangt samen met een Latijns woord dat onder andere deze drie betekenissen heeft: lijden, dulden, en het uithouden.

Dat geestelijk verzorgers met een zending van een niet-christelijke gemeenschap wellicht moeite hebben met het kruis, of ook met de gekruisigde, belet niet dat deze figuur voor christelijke geestelijk verzorgers een veelzeggend symbool is. We beseffen maar al te goed dat in naam van Christus wandaden zijn verricht, en soms ook nog worden verricht. Vooral joden en moslims zijn daarvan de voorgoed gestempelde slachtoffers. Te midden van al die wanklanken kan echter ook gewezen worden op het vele heilzame dat in de loop van de eeuwen juist op het gebied van de zorg is gerealiseerd in diezelfde naam. Bijvoorbeeld omdat mensen telkens achter de lijdende medemens de lijdende aan het kruis gezien hebben, en nog zien tot op de dag van vandaag. Wat we doen voor patiënten – in de breedste zin van dat woord – doen we voor Hem, is een vaak gehoorde redenering daarbij.

2.2 Maria – zorg van partners en verwanten

De meest linkse figuur is Maria, de mater dolorosa. Een middeleeuwse tekst – bekend gebleven als het Stabat Mater – bezingt de diepbedroefde moeder die daar stond, terwijl de Zoon daar maar hing. Ze is daar niet weg te branden. En toch: deze vorm van zorg loopt vroeg of laat tegen grenzen aan. Zorg van partners en bloedverwanten is onmisbaar en doet erg goed, maar de inherente zeer grote betrokkenheid begrenst tegelijk de zorg. Maria kan het niet langer aanzien dat uitgerekend haar onschuldige lieve kind dit nu moet overkomen. De door haar ervaren machteloosheid sloopt haar laatste krachten: ze kan niets aan de situatie veranderen. Lijkwit trekt ze weg. Maria, een geboren moeder.

2.3 Johannes – mantelzorg

De apostel Johannes vangt haar op. Ook hij kan aan de situatie niets veranderen. Jezus is gehangen, hij is stervende, en ieder staat er verder machteloos bij, met gebalde vuisten of met gevouwen handen, wie zal het zeggen. Johannes kijkt wat er gebeurt, en naar de omstanders. Hij ziet dat Maria het niet gaat redden, en hij ondersteunt haar. Deze mens staat hier voor die vorm van zorg die we mantelzorg noemen: niet-professionele betrokken naasten helpen waar nodig naar vermogen. Johannes ziet de stervende, en hij heeft tegelijk oog voor de omstanders, voor de moeder met name. Hoe is zij hieronder, redt zij het, hoelang houdt zij dit vol? En op het goede moment is hij daar om haar, met een buitenproportioneel lang geschilderde arm, op te vangen en te ondersteunen.

De bezoeker/hulpverlener uit de buurt of uit de geloofsgemeenschap is de moeder niet, en degene die zorg behoeft is niet diens kind. Hoe betrokken de mantelzorger ook kan zijn op de zieke, op de pupil, op de bewoner, de huisgenoot, de termen 'dolorosa' en 'lacrimosa' passen in hun combinatie niet bij de relatie mantelzorger – patiënt. Die termen zijn voorbehouden aan de bloedverwantschap en de liefdesrelatie.

De apostel Johannes kan een spiegel zijn voor de bezoekers die vanuit, en misschien ook wel namens, de kerk op bezoek gaan bij de patiënt, een helpende hand reiken aan de zieke en diens directe omgeving. Dat bezoek kan pastoraal zijn, het kan diaconaal zijn, het kan sociaal zijn. Hoe dan ook, er is distantie. Op afstand dus, en tegelijk heel nabij. We komen die nabijheid en distantie tegen in wat Jezus in zijn derde kruiswoord zegt tegen de twee figuren die we even van dichtbij hebben aanschouwd. Maria en Johannes horen vanaf het kruis de woorden: *Vrouw, zie uw zoon*. En: *Zie je moeder*. Ook Johannes is niet weg te branden, of om het wat theoretischer te zeggen: hij is present. Hij vormt het vangnet voor als het niet meer gaat. Een kerkelijke gemeente en vergelijkbare grootheden kunnen in zulke situaties van grote troostende en helpende waarde zijn.

2.4 Maria Magdalena – professionele zorg

De derde figuur die een rol vervult op het schilderij is Maria Magdalena. Het zijn vooral haar handen, de kleur op haar wangen, en de zalfpot die opvallen. Zij staat hier voor wat in de regel behandeling en verzorging genoemd wordt. Het is de vooral professionele zorg van diagnose, therapie en verpleging die we hier tegenkomen. Natuurlijk ook betrokken en nabij, maar juist dankzij de professionele distantie is het mogelijk om, eventueel in dialoog met de patiënt, tot een zuivere en helpende diagnose te komen. En op basis van die diagnose kan een adequate therapie worden geadviseerd. Verpleegkundigen en verzorgers begeleiden de patiënt daarbij met een eigen vakkennis en ervaring, en vanuit een eigen motiverende levensbeschouwing en mensvisie. De pot met zalf die Maria Magdalena als attribuut naast zich heeft staan, wijst op de helende en in elk geval verzachtende werking van zorg. Deze vormen van professionele zorg laten onverlet alles wat er aan moederlijke liefde en aan mantelzorg op de patiënt wordt overgebracht.

Wellicht kan een herinnering aan Ambroise Paré, de beroemde geneesheer uit de zestiende eeuw hier een nog steeds relativerend en tegelijk stimulerend licht op laten schijnen. Drie uitspraken van hem zijn ons overgeleverd. Het is onzeker of hij de bedenker ervan is of dat die al veel langer de ronde deden; dat doet er in dit verband niet toe. De ene uitspraak luidt: "...*guérir parfois, soulager souvent, consoler toujours*" (genezen soms, verlichten vaak, troosten altijd). Een andere uitspraak over een patiënt luidt: "...*je le pensai, Dieu le guérit* (ik verbond hem, God genas hem). Toen koning Karel IX op zijn ziekbed aanzijn hofarts Paré vroeg om hem een betere behandeling te geven dan hij de armen in het hospitaal gaf, antwoordde deze: "*C'est impossible, Sire, parce que je les soigne comme des rois*" (Onmogelijk, Sire, aangezien ik hen behandel als koningen).

2.5 Johannes de Doper – geestelijke verzorging

Dan die vierde, rechts van het kruis. De rol van Johannes de Doper terzijde van het kruis is de geestelijk verzorger op het lijf geschreven. Wat gebeurt hier? Degene op wie Johannes wijst, gaat dood. De Doper – hoe anachronistisch ook, hij is het echt, gezien zijn mantel en gordel, en gezien het lammetje aan zijn voet – doet hier het werk waarvoor geestelijk verzorgers zijn opgeleid en aangesteld. Hij ondersteunt door te helpen bij het interpreteren. Hij doet dat aan de hand van een boek waarbij degene naar wie hij wijst zich het meest thuis voelt: een bijbelboek. Zo sluit Johannes als een ware geestelijk verzorger aan bij de bronnen van troost en kracht van de patiënt, in dit specifieke geval van de gehangene. Hij zoekt naar een interpretatie van wat er gebeurt. Die speurtocht speelt zich af in het referentiekader van die ander. Soms vallen het referentiekader van de patiënt en dat van de geestelijk verzorger samen, maar dat is niet echt van belang in deze vorm van zorg; dat van de patiënt voert de boventoon. In die zin alleen al kan Johannes de Doper als toonbeeld van geestelijke verzorging gelden. In de kromming van zijn wijzende arm staat bij wijze van praatwolkje een zin die we van hem kennen: *Illum oportet crescere, me*

autem minui (Deze moet groter worden, en ik kleiner). Dat kunnen geestelijk verzorgers hem nazeggen, terzijde van degene aan wier bed ze op dat moment zitten.

Mogelijk heeft Johannes de Doper hier een tekst in Genesis gevonden die hem een interpretatie aanreikt van deze ramp-zalige gebeurtenis. Bijvoorbeeld de vraag van Izaak – te vinden in de joodse en christelijke bijbel in Genesis 22, en in de kor'an in XXXVII: 100-107 (daar zonder naam; moslims nemen aan dat niet Izaak maar Ismael bijna geofferd is door zijn vader) – als hij met zijn vader de berg beklimt om daar aan God een offer te brengen. Izaak vraagt opeens: We hebben vuur en hout, maar waar is het lam voor het offer? Abraham antwoordt dan dat de Heer zich zelf van een offerlam zal voorzien. Johannes wijst met een, opnieuw buitenproportioneel lange, wijsvinger naar het theologische antwoord op die vraag: Hier, hier is het lam voor het offer. De Heer heeft erin voorzien. Het is hier niet de plaats om in te gaan op discussies die gaande zijn over de exegetische van deze en dergelijke teksten.

Dat laatste geldt ook voor een mogelijke andere tekst waarnaar Johannes zou kunnen verwijzen hier, namelijk een tekst uit Jesaja over het lam dat ter slachting wordt geleid. Een interpretatie die nog altijd hoge ogen gooit in de liturgie, vooral in de rooms-katholieke liturgie. Het Agnus Dei – het Lam van God dat de zonden van de wereld wegneemt, woorden ooit door Johannes de Doper gesproken over Jezus – klinkt in de liturgie op het moment dat het lichaam van Christus gebroken wordt.

Wat Johannes hier doet, dat doet de geestelijk verzorger: mensen helpen op hun eigen zoektocht naar een interpretatie voor wat er met hen gebeurt. Wat voor zin heeft dit? De geestelijk verzorger over wie het in deze nota gaat – de protestantse geestelijk verzorger dus – doet dat vanuit een persoonlijke motivatie en gedrevenheid, en als een door de kerk gezondene. De binnenkant van de geestelijk verzorger, diens vroomheid en spiritualiteit, behoort tot de persoonlijke levenssfeer van de man of vrouw. Daar heeft

niemand of niets ook maar enige zeggenschap over. Al mag ook gezegd worden dat het onderhouden van de eigen spiritualiteit noodzakelijk wordt geacht voor het goed kunnen uitoefenen van het vak. Geestelijk verzorger is het enige beroep waar men met kloosterbezoek en meditatiecursus studiepunten voor het register kan behalen. Waarop de kerk de door haar gezonden geestelijk verzorgers wel kan aanspreken is dit: dat ze in hun functioneren doen en laten alsof God bestaat (*etsi deus daretur*).

Daarbij komt nog iets. De Doper helpt bij het interpreteren. Hij helpt daarmee degene die lijdt. Hij zegt als het ware tegen de gekruisigde: jouw lijden krijgt misschien zin als je het ziet in het grotere verband van hoe God en mensen samen de toekomst tegemoet treden: weg met de zonden van de wereld. Johannes de Doper helpt tegelijk de beschouwer van het schilderij, ons dus ook. Hij wijst ons op het Lam, de zondebok die de schuld op zich geladen krijgt om die weg te dragen voorbij onbereikbaar verre einders vanwaar er geen weg meer terug is. Ook dat doet de geestelijk verzorger: degenen die terzijde staan uitleggen wat er aan de hand is, wat hier speelt tussen God en deze mens. De geestelijk verzorger heeft in de meeste gevallen ook een taak als verkondiger. Daar onder andere gebeurt het.

Het eigenlijke werk van de geestelijk verzorger is dus verduidelijken, interpreteren, uitleggen, aanwijzen. De geestelijk verzorger doet dat ten behoeve van degene die daar lijdt. Maar niet minder ten behoeve van degenen die ernaar kijken, degenen die leiding geven aan de instelling, degenen aan wie de lijdende is toevertrouwd. Kijk eens wat er hier gebeurt. Kijk eens wat je aan het doen bent. En ook: kijk eens hoe goed je met deze patiënt omgaat, hoe goed je behandelt, hoe uitstekend je verzorgt. Of niet. Ook dan natuurlijk. Het ligt voor de hand om de patiënten te beschouwen als de eerste doelgroep van de geestelijk verzorger. Maar daarbij mag niet vergeten worden dat de bestuurders, leidinggevend en medewerkers van de instelling de goede tweede doelgroep vormen. Wie zich om hen bekommert, hen zo nodig ondersteunt, wie hun uitlegt wat er speelt onder de

medewerkers en onder de patiënten, wie interpreteert wat het beleid en de wijze van zorgverlening betekenen voor mensen, doet eigenlijk werk. Dat alles uiteraard ten bate van de patiënt en diens entourage. Maar werken via de band van het personeel en van de leiding is vaak de meest effectieve en efficiënte wijze van zorgverlening in dit vak. Ook het ethische discours op gang brengen, telkens weer, en dat gaande houden, komt alle betrokkenen in de instelling ten goede. Bijscholing, klinische lessen, refereerbijeenkomsten zijn belangrijke aspecten van het werk, gezien wat de basis is van het vak: analyseren wat er gebeurt, de menselijke documenten (om de term van een van de grondleggers van het vak, Anton Boisen, te bezigen) als schriftgeleerde bestuderen en dan taal vinden om te zeggen waar het op staat, wat er speelt, wat voor mensen van belang is, waar ze hun troost proberen te vinden en hoe het komt dat ze maar niet bij die bronnen kunnen komen op dit moment.

Soms moet een vinger op zere plekken gelegd worden. Ook dat is in verband te brengen met de geboren profeet Johannes de Doper. Hij kwam naar verluidt in het gevang terecht omdat hij de koning ronduit had aangesproken op diens overspelig gedrag. Hij liet zien wat er werkelijk aan de hand was. De Doper kwam erom in de kerker, en het kostte hem uiteindelijk de kop. Geestelijk verzorgers profeten noemen, gaat misschien wat ver. Klokkenluider is misschien in deze tijd een betere term. Soms zal de geestelijk verzorger dat moeten zijn. En laat het duidelijk zijn: deze kerntaken van de geestelijk verzorger zijn de kerntaken van alle geestelijk verzorgers. Ze zijn niet voorbehouden aan christelijke geestelijk verzorgers. Alle geestelijk verzorgers zullen zich in deze taakomschrijving kunnen herkennen. Het is misschien goed om in dit kader een uitspraak van Abraham Kuyper aan te halen: de wereld valt mee, en de kerk valt tegen. Hij had daarvoor het theologisch construct van de 'gemeene gratie' ontwikkeld waardoor in elk geval binnen de protestantse wereld royaal zicht kwam op

de goede kanten van de wereld. Voor ons nu is dat de gewoonste zaak van de wereld, honderd jaar geleden lag dat nog heel anders. Er valt veel te leren van wat in kringen van niet christelijke geestelijke verzorgers aan ontwikkeling van het vak te berde wordt gebracht.

3. De maatschappelijke relevantie van geestelijke verzorging

Waarom houden zorginstellingen er geestelijk verzorgers op na? Die vraag is een terechte. Immers, geestelijk verzorgers zijn er niet om mensen beter te maken. Ze behandelen niet. Ze vormen geen handen aan het bed. De eerder genoemde jubileumbundel *Zinnig verband; veertig jaar Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen* geeft prachtige voorbeelden van hoe zinnig geestelijk verzorging kan zijn in de zorg. Veel afnemers van geestelijke verzorging kunnen ervan meepraten. Gelukkig worden er veel goede verhalen verteld over geestelijk verzorgers in de zorg. De waardering van de afnemers is opvallend hoog, zo is uit een in de jaren negentig van de vorige eeuw gehouden onderzoek van het Trimbos instituut gebleken. Een citaat: "... 93% van de patiënten is (zeer) tevreden over de verleende zorg, niemand is ontevreden". Weliswaar betreft dit een onderzoek naar de tevredenheid van patiënten uit de geestelijke gezondheidszorg, ook wel psychiatrie genoemd, maar er is geen reden om in andere sectoren andere uitkomsten te verwachten. Ook is er geen reden om te denken dat de waardering de afgelopen tien jaar zou zijn afgenomen. Integendeel, de opleidingen zijn meer toegespitst op het vak dan tevoren, en de beroepsverenigingen hebben er alles aan gedaan om het vak verder te professionaliseren.

Met de maatschappelijke relevantie zit het wel goed, durven wij te stellen. Goede en adequate geestelijke verzorging levert een bijdrage aan het welbevinden van patiënten, in alle sectoren van de zorg, en aan het welbevinden en de motivatie van zorgverleners. Geestelijk verzorgers hebben de opdracht om patiënten en hun familie te begeleiden, maar eveneens behoren de medewerkers en de bestuurders tot hun doelgroep.

Anderzijds is het ook waar dat niet iedereen van die adequate geestelijke verzorging gebruik kan maken. Geestelijke verzorging staat op het bezuinigingslijstje van nogal wat zorgbestuurders. Dat is, menen wij, een kortetermijnbezuiniging, die overigens ook weinig oplevert. Des te groter zijn

de negatieve gevolgen van ondermaatse geestelijke verzorging. Goede geestelijke verzorging is goed voor de patiënt, voor diens omgeving, voor de zorgdragers en voor de zorginstelling als geheel. Dat kan ook nog eens tot uiting komen in de plaats die de geestelijk verzorger inneemt in het ethische discours dat voortdurend gevoerd wordt in zorginstellingen. Zaken als bejegening van medewerkers, van patiënten, van ouderen, van laagbegaafden vormen een punt van permanente aandacht en overweging. In zekere zin zijn geestelijk verzorgers mensenrechtenactivisten. Ook ontwikkelingen rondom het begin van het leven en van het levenseinde werpen ethische vragen op die niet genegeerd kunnen worden. De belasting die behandelmethoden kunnen betekenen voor de patiënt, de implicaties van de voorspellende mogelijkheden in de zorg, ze kunnen alle op het bureau van de geestelijk verzorger terechtkomen. En die moet er wat mee. Net als met de hier en daar grensoverschrijdende salariëring van bestuurders. Maar ook het samen met de desbetreffende patiënt en diens omgeving toewerken naar het formuleren en verbeelden van het levensverhaal gaat in toenemende mate tot het domein van de geestelijk verzorger behoren.

De zorg is breder dan de zorg zoals die in zorginstellingen geboden wordt. En dat terwijl het begrip 'zorginstelling' al een ruim containerbegrip is: alle zorg van academische ziekenhuizen tot aan geestelijke gezondheidszorg, en van instellingen voor gehandicaptenzorg tot vervangende verzorgingshuiszorg thuis heeft een plaats in die container. Bezuinigingen en veranderingen in het denken over zorg vanaf het laatste kwart van de vorige eeuw hebben geleid tot een heel nieuw zorgstelsel. Van een Wet op de Bejaardenoorden (WBO) naar een AWBZ met Zorgzwaartepakketten (ZZP's) binnen de intramurale zorg en een Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) voor de extramurale zorg is een lange weg met consequenties voor het aanbod van geestelijke verzorging.

Binnen de ZZP's is van belang het 'Kwaliteitskader voor verantwoorde zorg' waarbinnen het domein *Mentaal welbevinden* wel de sleutel tot integrale zorg wordt genoemd. Bij vraag- of belevingsgericht werken staat afstemming op de identiteit van de patiënt centraal. *'Het domein Mentaal welbevinden krijgt inhoud als een cliënt aandacht ervaart voor ervaringen van zin en zinloosheid en in aansluiting daarop eventueel begeleiding en ondersteuning krijgt.'*

Wie is binnen een zorginstelling hiertoe beter in staat dan de geestelijk verzorger, die niet alleen voor de patiënt maar ook voor medewerkers en bestuurders hierin een taak heeft en daartoe toegerust is?

Sinds 2007 kunnen mensen met een indicatie voor verblijf in een zorginstelling kiezen voor een volledig pakket aan zorg thuis. In april 2010 heeft de minister van Volksgezondheid nog eens aangegeven dat de levering van geestelijke verzorging niet in de knel komt 'als verzekerden ervoor kiezen het zorgzwaartepakket buiten de zorginstelling te verzilveren'. De zorgaanbieder kan de verzekerde dan begeleiding bij zingevingvraagstukken bieden.

Ook buiten deze vorm van extramurale zorg biedt de Wmo mogelijkheden voor geestelijke verzorging, wanneer een aanbieder hierover een goede afspraak kan maken met de desbetreffende (burgerlijke) gemeente. Denk in dit kader aan een geestelijk verzorger die op de een of andere manier verbonden kan zijn aan een hospice met taken zowel gericht op patiënten als op vrijwilligers.

Tegenover deze kansen staat echter ook een aantal bedreigingen: de behoefte aan geestelijke verzorging moet geïndiceerd zijn en lang niet iedere zorgverlener zal in staat zijn zingevingsvragen te indiceren.

Patiënten die geen deel (meer) uitmaken van een geloofsgemeenschap, zullen niet snel gericht om dergelijke begeleiding vragen, hoe belangrijk deze ook voor de kwaliteit van integrale zorg is!

De soms zwakke en geïsoleerde positie van de geestelijk verzorger maakt hem/haar voor de bestuurder tot een makkelijke prooi wanneer om bedrijfseconomische redenen beknot moet worden op de personeelsformatie. In die zin zal de geestelijk verzorger het in een extramuraal zorgaanbod vaak moeten hebben van 'ambassadeurs' als cliënten- en familieraden. De wet- en regelgeving rond de rechten van cliënten (zoals de huidige Wet Medezeggenschap Cliënten Zorginstellingen, en het Wetsontwerp Cliëntenrechten Zorg) geven aan cliëntenraden een zeer stevige stem in het kapittel als het gaat om geestelijke verzorging. Gaat het in de vigerende wet nog om een verzwaaard adviesrecht, in het Wetsontwerp is dat recht versterkt tot instemmingsrecht. Zendende kerken doen er goed aan om in voorkomende gevallen van dreigende inkrimping van geestelijke verzorging zich te verstaan met de desbetreffende cliëntenraad.

Ook voor de Inspectie Volksgezondheid ligt hier een belangrijke opgave bij de evaluatie van het huidige zorgaanbod.

4. De kerkelijke relevantie van geestelijke verzorging

“Waar pastoraat is, daar is ‘kerk’ ”. Met deze zin geeft Dick Tieleman in zijn in 1995 verschenen *Geloofscrisis als gezichtsbedrog. Spiritualiteit en pastoraat in een postmoderne cultuur* precies aan wat de kerkelijke relevantie is van geestelijke verzorging. Hij noemt pastoraat een ‘presentie van de kerk in de samenleving’. Voor protestanten een zeer herkenbaar standpunt. Formeel kerkelijk gesproken zullen rooms-katholieken zich minder in deze stelling kunnen herkennen. Daar gaat het vooral om een sacramentele aanwezigheid van de kerk in de wereld. Al moet daarbij aangetekend worden dat het begrip sacramenteel in de katholieke wereld meer omvat dan in de protestantse. Voor protestanten is pastoraat de kern van haar wezen.

Voor velen in de moderne samenleving is de kerk evenwel ver weg, buiten beeld, een quantité négligeable. Dopen misschien, trouwen misschien, rouwen misschien, maar verder..... . En dan is daar plotseling een opname in een of andere zorginstelling, om wat voor reden dan ook. Wat blijkt? Die instelling is zomaar bij machte om iemand op jouw spoor te zetten, iemand die jou gezelschap houdt, die zo (lang als) nodig met je mee oploopt en naar je luistert, iemand die met jou op zoek zou kunnen gaan naar jouw misschien wel diep weggestopte bronnen van troost, van kracht, van levenswil. Iemand die meehelpt om een interpretatie te zoeken voor wat er met je gebeurt op dit moment. Volgens een bekend woord dat door Mattheus in de mond van Jezus wordt gelegd is de eerste levensbehoefte van een zieke: bezoek. Zoals een hongerige als eerste prioriteit heeft dat er eten moet zijn, en voor een dorstige: drinken, zo is bezoek het eerst nodige voor een zieke. De zorginstelling vindt dat ook. En de Nederlandse wetgeving heeft dat zorgaanbod vastgelegd. Professioneel bezoek. De kerk kan als zendende instantie met deze ambtsdragers voor de dag komen. Ze zou hen kunnen koesteren, deze vooruitgeschoven posten in situaties waarin het erop aankomt. Ze zou van hun deskundigheden en ervaringen kunnen profiteren. Geestelijk verzorgers in de omgeving zouden nadrukkelijk betrokken kunnen worden bij de pastorale teamvorming zoals die groeiend

plaatsvindt in allerlei dorpen, wijken en regio's. Hier liggen deskundigheden voor het grijpen. Geestelijk verzorgers zouden prima kunnen functioneren in de leiding van de kerk, bij het nadenken over waar het in de kerk ten diepste om gaat, bij het samenspel in de kerkelijke oecumene en bij de contacten tussen de godsdiensten. Dit zijn immers zaken waar geestelijk verzorgers gezien hun functie in de veelkleurige wereld van de zorg dagelijks mee te maken hebben. Via haar geestelijk verzorgers – onder anderen – is de kerk aanwezig in de wereld, in dit geval in de wereld van de zorg. Aanwezig daar waar mensen een keerpunt in hun leven beleven, vaak nogal ingrijpend. De kerk is daar aanwezig waar het leven zijn intrede doet, en daar waar het leven ten einde lijkt te lopen. De kerk is daar waar geleden wordt, waar gezorgd wordt, waar nabijheid broodnodig is. De kerk is daar waar medisch-ethische, zorgethische en economisch-ethische vragen zich opdringen. In de oude binnensteden vinden we niet zelden de grote kerk aan de grote markt. Terecht wellicht, ook waar de zorg zich nu ontwikkelt tot een markt. En de kerk is, als de figuren terzijde van het kruis, daar niet weg te branden.

5. Relatie kerk – geestelijk verzorgers

Laten we ons in eerste instantie beperken tot hoe die relatie nu ervaren wordt. Voor sommige geestelijk verzorgers en kerkelijke gemeenten is dat een ervaring van vervreemding. Niet voor alle geestelijk verzorgers overigens, en niet voor elke gemeente, zeggen we er meteen bij. Het hoeft niet zo te zijn. Maar het komt voor. Over en weer lijken we dan geen boodschap aan elkaar te hebben. De kerk heeft, om maar iets te noemen, geen goed zicht op hoeveel van haar predikanten en kerkelijk werkers als geestelijk verzorger werkzaam zijn. Een grove schatting (te vinden in het hierna nader te noemen meerjaren verslag van het Generale College voor de Kerkvisitatie) komt erop uit dat een op de vier protestantse predikanten geestelijk verzorger is. Men vraagt nauwelijks of niet naar elkaar. Er wordt nauwelijks of niet op aangedrongen dat de geestelijk verzorgers de (ambtelijke) vergaderingen van de Werkgemeenschap bijwonen. Anderzijds is het ook waar dat veel kerkleden zich als vrijwilliger juist bij het werk in de zorginstelling laten betrekken. Op bestuurlijk niveau lijkt er meer afstand te worden ervaren dan aan de basis.

5.1 Kerkvisitatie

Gelukkig heeft het Generale College voor de Visitatie binnen de Protestantse Kerk in Nederland ingezien dat systematische visitatie van de categoriaal werkende predikanten tot de core business van visitatoren behoort. Die visitaties hebben het nodige aan het licht gebracht dat relevant is voor dit hoofdstuk. Een blik in het in september 2007 verschenen meerjaren verslag van het Generale College, getiteld *Overzicht van het geestelijk leven van gemeenten en kerk 2003 – 2007*, leert hierover een en ander. Opmerkelijk, en verheugend, is het feit dat dit verslag opent met uitgebreide informatie over de afgelegde visitaties aan die predikanten die werkzaam zijn binnen het categoriaal pastoraat. De Synode had daar om gevraagd; ook dat is een te memoreren gegeven.

Even een terzijde: in het document van de kerkvisitatoren wordt geen consistent taalgebruik toegepast. Men kiest er begrijpelijkerwijs voor om citaten integraal over te nemen. Het biedt ons wel een aanleiding om iets over de terminologie te zeggen. Het huidige spraakgebruik bezigt de term 'geestelijke verzorging' voor het vak dat door 'geestelijk verzorgers' wordt uitgeoefend. Eerder werden ook wel de termen 'pastoraat' of 'pastorale zorg' en 'pastor' gehanteerd. Die laatste termen zijn in onbruik geraakt omdat het begrippen zijn die alleen in een christelijke context resoneren.

Nu moet gezegd dat de term 'geestelijke verzorging' al te vaak misverstanden oproept. Bij allerlei instanties – tot aan het ministerie toe – wordt meteen het laatste 'geestelijke gezondheidszorg' opengetrokken als je aankondigt dat je over geestelijke verzorging wilt komen praten. Sommigen hebben dan ook voorkeur voor de term 'zielzorg', maar daarvoor kiezen wij hier niet.

Een aantal citaten uit genoemd *Overzicht van het geestelijk leven van gemeenten en kerk 2003 – 2007* volgt hier:

Een wat in het *Overzicht* gekwalificeerd wordt als representatief citaat:

“(dan) zijn er de zorgen over het steeds krappere budget tengevolge van de bezuinigingen. Bezuinigd wordt op kleine zaken, zoals de kerstdiners, de aankleding van de kerkzaal of ook het ontbreken van een eigen kamer voor de pastor. Pijnlijker is het wanneer (er) bij langdurige ziekte van een collega geen geld is voor een tijdelijke vervanging. En dikwijls wordt de vacature maar gedeeltelijk vervuld of wordt de formatieplaats zelfs opgeheven. Naast de bezuinigingen zijn daar de fusies. En de werkdruk wordt zwaarder wanneer de geestelijk verzorger meerdere locaties toegewezen krijgt. Zelden wordt de menskracht van de geestelijke verzorging naar verhouding uitgebreid”.

De schaalvergroting die alom in de zorg plaatsvindt, pakt in een aantal gevallen negatief uit voor de geestelijke verzorging, zo blijkt ook uit dit citaat:

“Twee middelgrote christelijke ziekenhuizen fuseerden; samen hadden zij vijf formatieplaatsen (fte) voor de geestelijke verzorging; het bleef een in naam identiteitsgebonden, christelijk, ziekenhuis, maar de formatie voor de geestelijke verzorging werd verminderd tot 1.75 fte!”

“Een ander punt – meer werkinhoudelijk – waar dat uit blijkt is, dat het absoluut niet meer vanzelfsprekend is dat een predikant in een verpleeghuis of andere zorginstelling de uitvaart van een overleden cliënt of bewoner die zij of hij heeft begeleid mag leiden. De redenen daarvoor zijn van financiële aard: de kosten worden namelijk niet vergoed door de zorgverzekering.

De kosten, die de tijdsbesteding van de geestelijk verzorger met zich meebrengt, worden dan wel afzonderlijk in rekening gebracht bij nabestaanden.

Geestelijk verzorgers proberen in zulke situaties ook wel te komen tot effectieve afspraken met de collega's uit de (wijk)gemeenten.”

Inmiddels hebben de kerkvisitatoren in hun Rondzendbrief enige basale informatie en enkele ter zake doende vragen aangereikt gekregen vanuit het Generale College. Dat is geen overbodige luxe, gezien de complexiteit van de organisatie van de zorg en van het werk van de geestelijk verzorger. Ook de positie van de geestelijk verzorger tussen kerk en instelling is een lastige. Visitatie door zorgervaren visitatoren verdient aanbeveling.

5.2 De kerk doet van zich horen

Wij vinden het op z'n plaats om de kerk erop te wijzen dat dit niet problemen zijn die de zorg zelf oproept en dus ook maar zelf zou moeten oplossen. Op minstens twee manieren regardeert dit zeker de kerk zelf. De kerk dient zich, als zendende kerk, deze ontwikkelingen aan te trekken. Haar ambtsdragers lopen de kans, wegbezuinigd te worden. Zodoende kan het voorkomen dat mensen die voor zorg op een zorginstelling zijn aangewezen – kerklid of niet – adequate geestelijke verzorging moeten ontberen tijdens hun verblijf in de zorginstelling. Dat kan en mag de kerk die de moeder van de zorg genoemd mag worden, niet negeren. In dat kader wijzen wij graag op een noodkreet van de *Konferentie Nederlandse Religieuzen*. Eind 2005 overhandigde een delegatie van deze KNR aan de staatssecretaris een brief, waarin de zusters en broeders stellen, dat de zorg in Nederland onvoldoende is afgestemd op de menselijke maat. *“Het gaat ons aan het hart dat onze erfenis anno 2005 zoveel pertinente vragen oproept (...) Wij menen dat ons (pioniers)werk ons het recht geeft deze bekommernis aan u voor te leggen.”* Zij betogen dat zorg naar menselijke maat het beleid moet vormgeven; het economische beleid moet uit de zorg op menselijke maat voortvloeien. Zorgdragen is een menselijke betrekking aangaan. Hun kritiek geldt overigens nadrukkelijk de structuren; het gaat hen niet om de werkers zelf, hun opvolgers dus.

Geestelijke verzorging is ondersteunen, bijstaan, helpen bij de zoektocht naar interpretatie ook als er niets meer te behandelen valt. Dit niet gemakkelijk te controleren of te meten werk behoeft beleidsmatige en inspirerende ondersteuning vanuit de zendende kerken en andere levensbeschouwelijke instanties. Daarbij is het van belang voor de kerken om te beseffen dat geestelijke verzorging een vaste plek heeft in alle palliatieve zorg, als het goed is. De Wereldgezondheidsorganisatie heeft deze veelomvattende en veeleisende zorg rondom het levenseinde gedefinieerd als zorg die de hele mens in diens somatische, psychische, sociale en spirituele aspecten op het oog heeft. Met andere woorden: geen palliatieve zorg zonder specifieke aandacht voor de spirituele aspecten van

die laatste levensfase. Geestelijk verzorgers hebben ook in deze vorm van zorg de opdracht om het levensbeschouwelijke referentiekader van de patiënt als uitgangspunt van de begeleiding te nemen. Uit die bron kan de patiënt misschien kracht putten, en troost bekomen. Dat vraagt veel van de door de kerk gezonden ambtsdragers over wie deze nota in het bijzonder gaat. De zendende kerk draagt pastorale en ambtelijke verantwoordelijkheid voor deze mensen.

5.3 De kerk op de bres voor menswaardige zorg

Alom klinken stemmen die pleiten voor het behoud van, of zelfs voor terugkeer tot menswaardige zorg. De kerken lopen daarin niet voorop. Maar de stem van de kerken – zoals bovengenoemd voorbeeld van de Nederlandse religieuzen – is zeer welkom in dit discours. Kerken kunnen daar ook plaatselijk initiatief in nemen, gericht op de naburige zorginstelling(en). Steeds minder zal men daarbij hoeven af te gaan op verhalen, geruchten of incidentele ervaringen. De tendens in de zorgwereld ontwikkelt zich in de richting van grote openheid en vergelijkbare scores en resultaten van zorginstellingen. Kerken kunnen daarbij ook wijzen op kwalitatief goede geestelijke verzorging als een belangrijk aspect van de kwaliteit van een zorginstelling.

Het moge duidelijk zijn dat het beleid in de zorg niet alleen bepaald wordt door budgetruimte en beleidstendensen, maar dat de eigen keuze van de bestuurders van de instelling in dezen een hoofdrol speelt. Het is aan de kerken als zendende kerken van door haar gezonden ambtsdragers om zorgbestuurders in de regio daarop aan te spreken. De verworvenheid van de scheiding van kerk en staat betekent dat de kerk geen macht en zeggenschap heeft of ambieert in – in dit geval – zorginstellingen. Die verworvenheid houdt nadrukkelijk niet in dat de kerk daarmee monddood zou zijn gemaakt; ze mag en moet haar stem laten horen waar dat geraden is. Het is landelijk gezien aan de Protestantse Kerk in Nederland om aan

degenen die dit kerkgenootschap vertegenwoordigen in het CIO-g te vragen om in dat gremium prioriteit voor menswaardige zorg permanent aan de orde te stellen. Zowel binnen de wereld van de kerken als daarbuiten zijn bondgenootschappen te sluiten met het oog op humanisering van de zorg en adequate geestelijke verzorging.

5.4 De geestelijk verzorger als lid van de kerk

Uit het meerjarig verslag van de visitatoren nog een citaat met betrekking tot de relatie tussen geestelijk verzorgers en de kerk:

“De in de instelling werkende geestelijk verzorgers zijn verbonden met de wijkgemeente en hechten daar allen veel waarde aan. “De gemeente is de kerk”, één van de collega’s is ook lid van het breed moderamen van de classis.

“Het ziekenhuispastoraat wordt ervaren als een deel van de grote kerk van de stad. Dit geeft houvast, want het ziekenhuispastoraat is toch een soort pionierswerk. Het is een bruggenhoofd in een wereld waarin de kerk niet meer present is. Toch is men algemeen van oordeel dat men soms in een positie verkeert met een dubbele loyaliteit, aan de instelling en aan de kerk. Je wilt iets betekenen voor de zieke mens vanuit je eigen overtuiging, het bouwt voort op je eigen kerkelijke traditie. Dat het voor de kerk soms moeilijk lijkt daar een vorm voor te vinden maakt de relatie met de kerk lastig. Er zouden betere regelingen getroffen kunnen worden tussen de kerk en de instellingspastores. Nu moet men vaak vechten voor zijn positie als instellingspastor.”

Het verslag vervolgt met de volgende opmerkingen:

“Het is uiteraard ook van belang dat de betrokken predikanten zich niet afzijdig houden van hun plaatselijke gemeenten.

Een reactie:

Een ziekenhuispredikante reageerde op de visitatie dat ze het bezoek op prijs stelde, maar er niet op zat te wachten, want ze is in feite haar eigen coach...

De werkgemeenschappen die onder de nieuwe kerkorde vorm beginnen te krijgen zijn ook een goed platform voor de samenwerking van gewone predikanten en die met een bijzondere opdracht. Geestelijke verzorgers in zorginstellingen worden daar ook wel bij betrokken.”

Het *Overzicht* staat er verder bij stil dat het niet overall even goed gesteld is met de ambtelijke vertegenwoordiging in de vieringen in de zorginstellingen. Ook de in de Kerkorde voorgeschreven Begeleidingscommissies ontbreken her en der, terwijl er ook voorbeelden zijn van plaatsen waar een en ander juist wel heel goed geregeld is tussen zorginstelling en kerk. In dit verband willen wij ook aandacht vragen voor de ingewikkelde situatie waarin een geestelijk verzorger terecht kan komen. Het is een positie tussen kerk en instelling. Daarbij kan het voorkomen dat de instelling beleid op ethisch gebied heeft vastgesteld waarmee de geestelijk verzorger persoonlijk, of diens zendende kerk, moeite heeft. Gewetensbezwaren kunnen opspelen. Dat kan zich ook voordoen in het directe contact met de patiënt. Een goede relatie met de eigen kerk, in casu met de Begeleidingscommissie, kan dan van grote pastorale waarde zijn.

5.5 Tripartiete overeenkomst

Naar ons oordeel is het voor de relatie tussen kerk en geestelijk verzorger dienstig dat er bij aanstelling van een geestelijk verzorger die als predikant of als ouderling-kerkelijk werker aan de desbetreffende kerk verbonden wordt een tripartiete overeenkomst wordt gesloten tussen die plaatselijke

kerk, de zorginstelling en de geestelijk verzorger in kwestie om te komen tot goede en werkbare afspraken. Daarover het volgende.

Idealiter leggen de bestuurders van de zorginstelling in geval van benoeming van een geestelijk verzorger tijdig contact met de relevante kerkelijke instantie ter plaatse om tot en dergelijke overeenkomst te komen. In een ‘tripartiete regeling’ (zie Kerkorde Ordinantie 3, artikel 23 lid 4) kunnen afspraken vastgelegd worden over ambtsbevoegdheden, verantwoordelijkheden en arbeidsrechtelijke aansprakelijkheden (bijvoorbeeld bij ontbinding arbeidscontract). Ook dienen afspraken te worden vastgelegd rondom de registratie in het Kwaliteitsregister en over deelname aan de Werkgemeenschap. In de overeenkomst dient ook vastgelegd te worden hoe de bijscholing oftewel permanente educatie geregeld wordt. Tot nu toe is die permanente educatie alleen voorzien voor predikanten in de gemeente, en niet voor categoriaal werkende predikanten en kerkelijk werkers. Dat is een omissie die gecorrigeerd dient te worden.

Hierboven stelden we: ‘idealiter’. De realiteit is namelijk dat bestuurders van zorginstellingen slechts zelden zulk contact zoeken met een kerk, bevreesd als men is vaak voor inmenging van de kerk in het beleid van de instelling. Het is derhalve van groot belang dat de desbetreffende kerk ondubbelzinnig duidelijk maakt dat ze op geen enkele wijze beoogt om ook maar iets af te doen aan de macht en de zeggenschap van de bestuurders van de instelling. Wel is het raadzaam om in de regeling vast te leggen dat het uiteraard de kerk als zendende kerk vrij staat om van zich te laten horen als de door haar gezonden ambtsdrager niet in staat gesteld wordt om haar of zijn werk te doen conform de daartoe door de beroepsvereniging VGVZ opgestelde Beroepsstandaard. Deze realiteit maakt ook dat het aanbevelenswaardig kan zijn dat de desbetreffende kerk zelf in contact treedt met de zorginstelling als er daar sprake is van een te vervullen vacature. Als bijkomend voordeel zit hieraan vast dat de zorginstelling erop

kan vertrouwen dat de kerk zich mee verantwoordelijk weet voor vervanging bij ziekte bijvoorbeeld.

5.6 Kerkelijke zending

Een kerkelijke zending wordt in de regel afgegeven door de kerkelijke gemeente ter plaatse, dan wel door de classis binnen welke ressort de instelling valt. Een pas afgestudeerd theoloog zal wellicht een beroep als predikant of een aanstelling als ouderling-kerkelijk werker door de desbetreffende (plaatselijke) kerk verlangen; alleen als bevestigd ambtsdrager is de geestelijk verzorger bevoegd om alle voorkomende ambtelijke handelingen (bediening van woord en sacramenten, handoplegging en zegening) te verrichten. Zo'n beroep of aanstelling gaat uit van een kerkelijke gemeente. De procedure die daarbij is voorgeschreven vergt enige tijd. In de regel maakt bij een beginnend predikant een kerkelijk examen deel uit van de procedure.

Bekleedt de te benoemen geestelijk verzorger reeds een ambt, dan is de procedure eenvoudiger: of men blijft ambtelijk verbonden aan de kerk waaraan men al verbonden was, of – de meest voorkomende en best te beredeneren vorm – men vraagt aan de desbetreffende kerkelijke gemeente onder welke de zorgvoorziening ressorteert om een beroep uit te brengen. De geestelijk verzorger wordt dan kerkrechtelijk gesproken predikant voor buitengewone werkzaamheden of welke term men daarvoor ook maar hanteert.

De Kerkorde schrijft in Ordinantie 3-23-7 voor: *De ambtelijke vergadering die de betrokken predikant beriep, laat deze predikant begeleiden door een door haar in te stellen commissie. De betrokken predikant woont de vergaderingen van deze commissie bij.* Zoals eerder naar voren kwam uit het *Overzicht* van de kerkvisitatoren, is er lang niet overal waar geestelijk verzorgers werkzaam zijn sprake van zo'n door de Kerkorde bedoelde commissie. De kerk doet er goed aan, om de vorming van dergelijke

commissies te bevorderen. Daarbij dient te worden aangetekend dat dergelijke commissies bijna altijd oecumenisch van samenstelling dienen te zijn, aangezien de (geestelijke verzorging van) de zorginstelling met een veelheid aan achterbannen te maken heeft. Dat zou goed kunnen uitpakken voor de kerk, voor de geestelijk verzorgers, en voor allen die betrokken zijn bij de desbetreffende zorginstelling.

Doet zo'n zending er eigenlijk wel toe? Niet alle geestelijk verzorgers hechten er evenveel waarde aan. Anderen zouden wel een kerkelijke zending willen hebben, maar ze kunnen die niet krijgen om uiteenlopende kerkrechtelijke redenen, samenhangend met kerkgenootschap, regio of opleiding. De waarde van een kerkelijke – en gelijkwaardige – zending is te vinden in de borging van bekwaamheden en bevoegdheden. Een maatschappelijk erkende levensbeschouwelijke organisatie verleent in de regel een dergelijke zending als de man of vrouw in kwestie aan bepaalde criteria voldoet. Inmiddels heeft ook de grootste beroepsvereniging van geestelijk verzorgers in de zorg, de VGVZ, een beroepsregister ingevoerd, met deels dezelfde en deels eigen criteria. Dit traject is nog niet helemaal gelopen. Onderweg is er veel overleg tussen de VGVZ en betrokken instanties. Men gaat zorgvuldig tewerk. In de door de VGVZ ingestelde Regiegroep waarin onder andere de PKN en het CIO zitting hebben, wordt een en ander diepgaand, breed en zorgvuldig bestudeerd.

5.7 Werkgemeenschap van predikanten

Geestelijk verzorgers die als predikant met bijzondere opdracht verbonden zijn aan een plaatselijke gemeente zijn ook lid van de Werkgemeenschap van predikanten in hun woon- of werkgebied. (Ordinantie 4.18). Het zal duidelijk zijn dat geestelijk verzorgers bij voorkeur deel uitmaken van de Werkgemeenschap van de plaats waar zich hun werkterrein bevindt. In Utrecht wonen en in Lelystad werken moge als voorbeeld gelden. De Werkgemeenschap is bedoeld als ondersteuning van de predikanten persoonlijk en in hun ambtelijk functioneren. Naast opbouw van hun

geestelijk leven en onderlinge pastorale zorg noemt de kerkorde als te bespreken onderwerpen het geestelijk leven van de gemeenten en de bestudering van werkgerelateerde thema's.

Eenzijds is het een goede zaak dat de kerkorde nu probeert vorm en inhoud te geven aan de relatie kerk – geestelijk verzorger. Maar het is wat gemakkelijk om te stellen dat predikanten met bijzondere opdracht deze ambtelijke vergaderingen van de Werkgemeenschap dan ook dienen te bezoeken. Zowel de desbetreffende geestelijk verzorger als de zorginstelling als budgetbeherende en leidinggevende instantie moet overtuigd kunnen worden van het nut van deze tijdsbesteding. Bovendien is het voor de geestelijk verzorger in kwestie vaak niet opportuun om een dergelijke vergadering die slechts één van de achterbannen regardeert te bezoeken. De agenda van de geestelijk verzorger wordt daarnaast ook nog eens veelal bepaald door interne instellingsafspraken waar veel andere disciplines bij betrokken zijn. De praktijk blijkt op dit punt nogal weerbarstig. Zeker een punt dat in het overleg voorafgaand aan een tripartiete overeenkomst bespreking behoeft.

Namens alle predikanten met bijzondere opdracht in een classis worden twee van hen afgevaardigd naar de classicale vergadering. (Ordinantie 4-1-1). Ook hier is het van belang om in de tripartiete regeling tussen zendende kerk, zorgorganisatie en geestelijk verzorger aandacht te besteden aan deze kerkordelijke verplichting.

Met het oog op het formuleren van een tripartiete overeenkomst kan het dienstig zijn om kennis te nemen van wat de Kerkorde in Ordinantie 3-23 in dit verband voorschrijft:

Artikel 23. Predikanten met een bijzondere opdracht

1. Een predikant met een bijzondere opdracht verricht werkzaamheden die in rechtstreeks verband staan met de vervulling van het ambt van predikant doch niet uitgaan van een ambtelijke

vergadering, maar verricht worden bij een instelling die de betrokkene aanstelt. De ambtelijke vergadering die de opdracht verleent, laat haar oordeel dat de werkzaamheden in rechtstreeks verband staan met de vervulling van het ambt van predikant, toetsen door of vanwege de kleine synode.

2. Een predikant met een bijzondere opdracht wordt beroepen door een (algemene) kerkenraad, een classicale vergadering, de evangelisch-lutherse synode of de generale synode.

3. Een predikant met bijzondere opdracht wordt beroepen voor de duur van de werkzaamheden waartoe de opdracht is verstrekt.

4. De ambtelijke vergadering die de predikant met een bijzondere opdracht beroept, treft een regeling met de betrokken instelling waarin wordt vastgelegd dat deze ambtelijke vergadering verantwoordelijk is voor het werk dat de predikant met een bijzondere opdracht ambtelijk verricht en dat de gemeente respectievelijk de classis respectievelijk de evangelisch-lutherse gemeenten tezamen respectievelijk de kerk niet aansprakelijk zal zijn voor de financiële gevolgen van ontheffing van of ontzetting uit het ambt of ontslag uit de dienstbetrekking.

Na ontslag uit de dienstbetrekking zonder voorafgaande ontheffing van of zonder voorafgaande ontzetting uit het ambt is de betrokken predikant beroepbaar predikant voor een periode van vier jaar. Deze periode kan telkens met vier jaar door de kleine synode worden verlengd.

Kennis dragen van, en handelen naar deze kerkrechtelijke normen kan veel onbegrip en vervreemding voorkomen of overwinnen. Want één ding is zeker: de kerk en de door haar gezonden geestelijk verzorgers hebben elkaar over en weer nodig om voluit te kunnen zijn wie ze zijn.

Overigens mag hier ook opgemerkt worden dat een kerkorde geen statisch gegeven is. Ook de kerkorde is aan regelmatige evaluatie en verandering onderhevig. Het is een proces van permanente uitkristallisering. In dat kader zou gezocht kunnen worden naar mogelijkheden om ook de kerkelijk werkers volwaardig lid van de Werkgemeenschap te maken.

Dat alles met het oog op de beantwoording van deze twee vragen: wat kunnen de geestelijk verzorgers aan de kerk hebben, en: wat kunnen de geestelijk verzorgers voor de kerk betekenen?

5.8 Vruchten van goede samenwerking

Een kerkelijke zending is in de praktijk gebleken zeer vruchtbaar te kunnen zijn. De publicatie *Vrijwilliger in de zorg; geestelijke verzorging en vrijwilligerswerk*, die in 2001 bij Kok Kampen verscheen onder redactie van Wout Huizing, geeft mooie en inspirerende voorbeelden daarvan. Een goede relatie tussen de plaatselijke kerk en de (geestelijk verzorger van de) zorginstelling ter plaatse kan veel winst opleveren voor de patiënten, voor de instelling en voor de kerk. Aan de uitgave werkten mee onderzoekers, een bisschop en geestelijk verzorgers uit een ziekenhuis, verpleeghuizen, een psychiatrisch ziekenhuis en een instituut voor laagbegaafden.

Kerkenraadscommissies, organen van bijstand, kerkvrijwilligers, allerlei modellen zijn denkbaar en inmiddels beproefd. Met als doel dat de patiënt/bewoner gezelschap krijgt op z'n tijd van iemand van de kerk. Eerste taak van de ambtsdragers van een kerkenraadscommissie – om die er even uit de halen – is het regelmatig bezoeken van alle patiënten in de afdeling die aan haar of hem is toegewezen. Bezoek van de kerk. Tweede taak is het ambtelijk maken van de kerkdiensten in de instelling. Derde taak is de

plaatselijke kerkenraden op de hoogte houden van wat er zich zoal voordoet aan vreugde en verdriet in die zorginstelling om de hoek.

Daar komt nog eens bij het lidmaatschap van de classicale Werkgemeenschap, en mogelijk van het Breed Ministerie van predikanten, of hoe die gremia ook maar genoemd worden her en der. Plus dat de kerkelijke zending de kerk het recht, zo niet de opdracht, geeft om zich tot de geestelijke verzorging als vak, en tot de geestelijk verzorgers als haar ambtsdragers te verhouden. Overwogen kan worden in hoeverre hier een taak ligt voor de landelijke Diaconie.

Wij beschouwen het als een goede stap voorwaarts dat er vanuit het Generale College voor de Kerkvisitatie een Rondzendbrief is uitgegaan naar de visitatoren die ertoe moet leiden dat visitatoren beter beslagen ten ijs komen als ze met geestelijk verzorgers in gesprek gaan. Het kan de verhouding alleen maar verrijken.

6. Het ambt

Een van de complicaties van de huidige ambtsdiscussie binnen de kringen van geestelijk verzorgers is dat de discussie veelmeer gaat over bekwaamheden dan over bevoegdheden. Natuurlijk zijn de bekwaamheden van eminent belang voor de uitoefening van het ambt. Maar opleidingen gaan niet over ambten. Kerken wel, evenals het Humanistisch Verbond. Zij leggen vast wat een adequaat opgeleide geestelijk verzorger wel en niet mag. Daarin gaat het over de zichtbare kant van het ambt. Een andere complicerende factor is dat het in die discussie zo geformuleerd dient te worden, vindt men, dat geestelijk verzorgers vanuit alle tradities en ook vanuit alle non-tradities zich in de formuleringen zouden moeten kunnen herkennen. Begrippen als ‘kerk’, ‘Christus’, ‘Woordbediening’ en ‘sacramenten’ staan in die discussie tussen haken. Wat de kerken erover te melden hebben, lijkt er op dit moment minder of zelfs helemaal niet toe te doen. Dat is vreemd, want in het geval van geestelijk verzorgers zijn het toch de levensbeschouwelijke organisaties die ambten te verlenen hebben.

Nu is het ook een complicerende factor dat er geen sprake is van een bepaalde theologie van het ambt; zoveel kerken zoveel ambtstheologieën en –opvattingen. Dat is lastig. Des te meer reden om als PKN duidelijkheid te verschaffen over hoe zij op dit moment over het ambt denkt. Onduidelijkheid daarover, maar ook schuchterheid om te zeggen hoe het zit, maakt dat de kerk zichzelf buitenspel zet en buiten de discussie plaatst.

Het eerste dat – binnen de beperkingen die we ons in deze nota opleggen – gezegd kan worden over het ambt is dit: ambten zijn geworteld in de gemeente. Zonder gemeente geen ambt. De gemeente verleent aan belijdende gemeenteleden een ambt. Een ambtsdrager verklaart bij diens bevestiging dat hij/zij gelooft, geroepen te zijn ‘door de gemeente, en mitsdien door God zelf’, zo luidde de formulering destijds. Daarbij komt dat de geroepen ambtsdrager geroepen wordt vanuit de gemeente. De gemeente (be)roept.

De ambtsdrager wordt geroepen om iets te doen, namelijk om God en diens rijk te representeren in die gemeente ter wille van de wereld waarin die gemeente haar biotoop heeft. Die representatie krijgt – algemeen gesproken – gestalte in de aanwezigheid en nabijheid van de ambtsdrager. Meer in het bijzonder wordt de representatie van God en diens rijk concreet in de sacramentele handelingen waartoe uitsluitend degene die het ambt van predikant of van ouderling-kerkelijk werker bekleedt bevoegd – namelijk daartoe geroepen – is, zoals daar zijn de verkondiging van het woord, de bediening van doop en avondmaal, het opleggen van de handen met in het verlengde daarvan het opleggen van de zegen.

In veel zorginstellingen in ons land worden kerkelijke vieringen belegd, bestemd in de eerste plaats voor patiënten, hun familie en voor medewerkers en bestuurders. In die vieringen wordt expliciet voor deze mensen gebeden. In de tweede plaats zijn ook de mensen uit de buurt om de zorginstelling heen uitgenodigd om de vieringen bij te wonen. Woordverkondiging zal haast altijd deel uitmaken van de liturgie van de viering. Daar zijn kerkelijke regels voor. Hieronder worden ze op een rijtje gezet voor zover het de Protestantse Kerk in Nederland betreft. Op z'n tijd zullen ook in de instellingskerk of -kapel de sacramenten worden bediend. Het handen opleggen en zegenen vindt plaats aan het eind van de kerkdienst, maar niet alleen daar en dan. Ook aan het ziekbed, vooral in terminale situaties, is deze ambtelijke handeling op z'n plaats. Een aparte vermelding verdient nog de biecht, die in de evangelisch-lutherse traditie eveneens tot de sacramenten gerekend wordt. Niet in de liturgie, maar des te meer in de geestelijke zorg, die dan het specifieke stempel van pastorale zorg draagt, is de biecht op z'n plaats. Het is te betreuren dat de biecht in de Kerkorde van de PKN geen plaats heeft gekregen. Want deze vorm van geestelijke verzorging vereist niet alleen specifieke bekwaamheden, maar ook een ambtelijke bevoegdheid.

De ambtelijke bevoegdheden zien er op dit moment als volgt uit:

- predikanten: gerechtigd om te preken, de sacramenten te bedienen, de handen op te leggen en de zegen uit te spreken;
- kerkelijk werkers kunnen bevestigd worden als ouderling-kerkelijk werker; de kerkelijke bevoegdheden daaraan verbonden worden na overleg door de desbetreffende kerkelijke instanties vastgesteld;
- ook bestaat het fenomeen preekconsent: betrokkene verkrijgt dan, op verzoek en na toetsing, van een kerkelijke vergadering consent om in een bepaalde regio (soms landelijk) kerkdiensten te leiden zonder daarbij ambtelijke handelingen te verrichten.

7. Kerkelijk werkers als geestelijk verzorger

Behalve de academisch geschoolde theologen zijn ook op HBO-niveau opgeleide theologen aangesteld als geestelijk verzorger in zorginstellingen. Vrijwel alles wat in de voorgaande hoofdstukken wordt vermeld over de predikant/geestelijk verzorger is ook op hen van toepassing.

In ieder geval inhoudelijk: de theologische overwegingen en de rol bij het helpen van mensen, ook degenen die terzijde staan, op hun zoektocht naar een interpretatie voor wat er met hen gebeurt en wat hier kan spelen tussen God en mens.

Dat geldt ook waar het gaat over de kansen en bedreigingen binnen de zorgwereld. Een HBO-er kan 'goedkoper' zijn en ook zijn de dienstverbanden vaak kleiner en soms ook korter dan bij menig predikant. Verder is de zending (bij kerkelijk werker: bediening) door een plaatselijke gemeente niet altijd aan de orde of er wordt geen vorm aan gegeven. Dit leidt tot een 'flexibeler' inzet van de HBO-er, hetgeen vanuit verschillende invalshoeken zowel als kans als bedreiging gezien kan worden.

In de relatie kerk – geestelijk verzorgers speelt, mede door het bovenstaande, ook bij de HBO-theologen de eerder genoemde 'vervreemding' een rol. Misschien nog wel sterker dan bij predikanten, omdat plaatselijke gemeenten (vaak) geen zicht hebben op de binnen hun gemeentegrenzen functionerende HBO-geestelijk verzorgers. Het gegeven dat het eerder geciteerde rapport van Kerkvisitatie niet eens melding maakt van de aanwezigheid van de kerkelijk werkers/geestelijk verzorgers is hiervan een bevestiging. Hierin treedt gelukkig een kentering op en de praktijk is nu dat in een aantal gevallen ook de HBO-geestelijk verzorger onderdeel is van de visitatie. Tegelijk kan men dit zelf, indien gewenst, aanvragen.

Aangezien de HBO-geestelijk verzorger nu nog geen ambtelijke bevoegdheid heeft, kan alleen met preekconsent worden voorgedaan in vieringen waarbij dit een vereiste is. Meestal geldt dit echter niet omdat er sprake is van bijzondere vieringen (weekopeningen en –sluitingen, speciale vieringen, gedachtenisvieringen). Waar dit wel nodig, bijvoorbeeld bij de viering van het heilig avondmaal, wordt dit in het algemeen, in onderlinge collegiale samenwerking, goed geregeld. Dat is ook noodzakelijk om vorm te kunnen geven aan de zo belangrijke verbinding van de geestelijke begeleiding en de viering van de liturgie.

Het besluit van de synode van april 2011 om kerkelijk werkers in gemeenten voortaan te bevestigen in het ambt van ouderling en afhankelijk van de situatie in staat te stellen Woord en sacramenten te bedienen heeft geen betrekking op de geestelijk verzorger in instellingen. Dit geldt ook voor de invoering van de Permanente Educatie.

Hier liggen belangrijke onderzoekspunten voor betrokkenen. Ten aanzien van het volwaardig kunnen deelnemen aan een accreditatiesysteem is er, op grond van de laatste ontwikkelingen en opgestart overleg, gerede hoop op positieve beslissingen in de toekomst.

HBO-geestelijk verzorgers doen in het algemeen hun werk met veel plezier en voldoening. Dit kan zijn op een 'eenmenspost' of binnen een team in samenwerking met WO-opgeleide collega's, medewerkers van andere disciplines en waar mogelijk en aan de orde vanuit de plaatselijke gemeente. Zo wordt op een elkaar aanvullende en verrijkende wijze mede gestalte gegeven aan deze zo bijzondere positie 'terzijde'.

8. Master opleiding predikant-geestelijk verzorger bij de PThU

In de ordinanties bij de Kerkorde wordt in Ordinatie 3-15-3 gesproken over onderscheid in ambtelijke werkzaamheden bij predikanten. Er gelden “afzonderlijke eindtermen voor de opleiding en vorming tot predikant-geestelijk verzorger.” (Ordinatie 13-1-2; zie ook Ordinatie 3-23-2a) Bij de Protestantse Theologische Universiteit die de ambtelijke opleiding voor de Protestantse Kerk verzorgt, is er daarom voor de opleiding tot predikant-geestelijk verzorger een afzonderlijk traject, deels samenvallend met de opleiding tot gemeentepredikant.

De variant predikant-geestelijk verzorger bevat uiteraard die in Ordinatie 13-1-4 genoemde onderdelen die alle studenten betreffen. De verdieping in een deelgebied van de theologie staat eveneens op gelijke voet met de eisen voor andere studenten. In het beroepsvormende deel van de opleiding komen verschillende specialisatiecursussen in het curriculum voor. In een inleidingscursus maakt men kennis met de verschillende werkvelden van geestelijk verzorging en met de specifieke plaats van een geestelijk verzorger in instelling en kerk. In methodiekcolleges leert men in te gaan op vragen die zich in de geestelijke verzorging voordoen, en bij te dragen aan zorg voor levensbeschouwing in instellingen. Specifieke cursussen ethiek (zorgethiek en medische ethiek) maken deel uit van het curriculum. Ook hoort de bestudering van de geschiedenis van zorginstelling en geestelijke zorg in Nederland tot de opleiding, naast relevante cursussen op het gebied van godsdienstpsychologie en –sociologie.

De masteropleiding voor predikant-geestelijk verzorger wordt vanaf september 2012 in Groningen gevestigd. Daar zal worden samengewerkt met de (niet-ambtelijke) opleiding tot geestelijk verzorger bij de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen.

In een recent profielfdocument van de PThU staat in een passage gericht op de opleiding predikant-geestelijk verzorger:

De PThU ziet het ook als haar taak om predikanten op te leiden die in de breedte van de samenleving kunnen dienen, in het bijzonder als geestelijk verzorgers in de zorg en andere maatschappelijke instituties. In seculiere settingen en in gesprek met mensen van allerlei levensbeschouwelijke achtergronden staan zij voor de uitdaging om mensen in kwetsbare situaties bij te staan. In het bijzonder valt hun de taak toe om het gesprek tussen kerk en zorg, tussen maatschappij en gemarginaliseerden te bevorderen. Hun ervaringen met levensbeschouwelijke diversiteit en ethische vragen kunnen zij weer dienstbaar maken voor de kerk in haar geheel.

Deze visie op geestelijke verzorging in termen van maatschappelijke positionering en levensbeschouwelijke representatie in combinatie met de training om mensen spiritueel, pastoraal en ethisch te begeleiden zou men kunnen samenvatten als *diaconale presentie met pastorale competentie*.

9. Oecumenisch werk

Geestelijk verzorgers werken per definitie, en wettelijk verankerd, in een oecumenische setting. 'Oecumenisch' verstaan we hier in brede zin: de oecumene der godsdiensten. De zorginstelling weet niet of een patiënt al of niet bij welke kerk of welke godsdienst dan ook is aangesloten, tenzij de patiënt die informatie zelf aan de instelling verschaft. De zorginstelling is gehouden om aan alle klinische patiënten geestelijke verzorging aan te bieden. De Kwaliteitswet zorginstellingen zegt in artikel 3: *Voor zover het betreft zorgverlening die verblijf van de patiënt of cliënt in de instelling gedurende tenminste het etmaal met zich brengt, draagt de zorgaanbieder er tevens zorg voor dat in de instelling geestelijke verzorging beschikbaar is, die zoveel mogelijk aansluit bij de godsdienst of levensovertuiging van de patiënten of cliënten.* Geestelijk verzorgers kiezen in hun werk de overtuigingen van de gesprekspartner van dat moment als uitgangspunt van gesprek; diens bronnen van troost en kracht moeten als het maar even kan aangesproken worden. Zo maken ze allerlei mensen mee, vaak in ongewende situaties, zowel onder de patiënten als onder de medewerkers en bestuurders.

Tussen haakjes: in de op stapel staande Wet Cliëntenrechten Zorg wordt de hierboven bedoelde plicht van zorginstelling om adequate geestelijke verzorging beschikbaar te hebben veranderd in een recht van de cliënt op dergelijke zorg.

Natuurlijk hebben geestelijk verzorgers weet van de al of niet aanwezige ruimte in de regelgeving die de onderscheiden kerken erop nahouden. Bijvoorbeeld met betrekking tot het samen ter communie gaan. Met het oog op de spiritualiteit van de patiënten en bewoners, en gelet op de veelal aanwezige pastorale noodsituatie die het verblijf in een zorginstelling kan kenmerken, weet de geestelijk verzorger hier in de regel een wijze weg te bewandelen. De kerk zou er verstandig aan doen, veel meer dan tot nu toe praktisch is, gebruik te maken van deze volop in de kerk voorhanden zijnde expertise.

10. Adviezen aan de Protestantse Kerk in Nederland

De Werkgroep Pastoraat en Gezondheidszorg wil aan het voorgaande enkele adviezen koppelen, bestemd voor de Protestantse Kerk in Nederland.

Waar geestelijk verzorger staat worden zowel wetenschappelijk opgeleide als HBO opgeleide geestelijk verzorgers bedoeld.

A. het intern functioneren van de kerk:

1. De kerk betreft geestelijk verzorgers vanwege hun expertise bij de kerk op alle niveaus: plaatselijk bij de kerkenraad en haar commissies, regionaal bij pastorale teamvorming en bij het besturen, en landelijk bij werkgroepen, de Dienstenorganisatie, commissies, synode en moderamen. Het is denkbaar en redelijk dat de zorginstelling daarvoor een vergoeding vraagt.
2. De kerk dringt er bij het Generale College voor de Kerkvisitatie op aan dat visitatie aan geestelijk verzorgers deel blijft uitmaken van de visitatierondes.
3. De kerk vraagt aan het Generale College voor de Kerkvisitatie om ook (emeritus-) geestelijk verzorgers als visitorator in te zetten, vanwege hun kennis van het werk en het terrein.
4. De kerk draagt aan de Werkgroep Pastoraat en Gezondheidszorg op om een meldpunt te vormen waar kerken, geestelijk verzorgers, patiënten/cliënten/familieraden en anderen kunnen melden dat en waar in zorginstellingen en/of in de politiek en/of de op het terrein van de zorgverzekering adequate geestelijke verzorging conform de wet- en regelgeving bedreigd wordt.

5. De kerk onderzoekt of in Ordinantie 4-18 geformuleerd kan worden dat het aanbeveling verdient dat geestelijk verzorgers lid worden van de Werkgemeenschap van de plaats waar hun werkplek (in plaats van hun woonplaats) zich bevindt.
6. De kerk benadrukt het ambtelijk karakter van de vergaderingen van de Werkgemeenschappen, opdat vrijblijvendheid vermeden wordt.
7. De kerk regelt kerkrechtelijk dat ook kerkelijk werkers deel kunnen nemen aan de Werkgemeenschappen.
8. De kerk dringt er bij de gemeenten op aan om waar dat aan de orde is te komen tot een Begeleidingscommissie als bedoeld in de Kerkorde, met dien verstande dat gestreefd dient te worden naar oecumenisch samengestelde commissies.
9. De kerk bezint zich op het creëren van faciliteiten voor de permanente educatie van categoriaal werkende predikanten en kerkelijk werkers.
10. Parallel aan de rooms-katholieke regionale conventen zou de kerk in overweging kunnen nemen om regionale Werkgemeenschappen voor categoriaal werkende predikanten en kerkelijk werkers te creëren.

B. contact met overheden en instanties:

11. De kerk geeft duidelijkheid aan de opleidingsinstanties, aan de Beroepsverenigingen, aan de Vereniging van Kerkelijk Werkers en aan verenigingen van Zorginstellingen en van Bestuurders over de huidige stand van zaken wat betreft ambtelijke bevoegdheden en over hoe die bevoegdheden te bekomen (en te verliezen) zijn.

12. De kerk brengt in kaart welk traject iemand moet doorlopen die afgestudeerd is als geestelijk verzorger en die gemeentepredikant wenst te worden; tevens moet vastgelegd worden hoe een gemeentepredikant zich kan omscholen tot geestelijk verzorger.
13. De kerk laat binnen het CIO-g en binnen de Raad van Kerken onderzoeken of er over en weer ruimte is voor een royale gastvrijheid bij vieringen van Schrift en Tafel, bij communievieringen en bij de eucharistie binnen zorginstellingen; dit met het oog op de pluriformiteit aan kerkelijke tradities binnen de patiëntenpopulatie en het medewerkersbestand van een en dezelfde zorginstelling.
14. De kerk draagt op aan degenen die haar vertegenwoordigen in het CIO-g om ervoor zorg te dragen dat in dat gremium prioriteit voor menswaardige zorg permanent op de agenda staat.
15. De kerk zou er verstandig aan doen om in overleg met Reliëf, vereniging van zorgaanbieders, en met de eigen Werkgroep Pastoraat en Gezondheidszorg te onderzoeken wat te doen met deze nota.

C. contact met de zorgwereld:

16. De kerk dient zich te verstaan met de zorgverzekeraars en uitvaartverzekeraars met het oog op financiering van de zeer voor de hand liggende en door velen gewenste mogelijkheid dat de geestelijk verzorger die de patiënt in diens laatste levensfase heeft begeleid, ook de uitvaart kan leiden.
17. De kerk streeft ernaar dat bij iedere aanstelling van een van haar predikanten of ouderling-kerkelijk werkers als geestelijk verzorger in een zorginstelling een tripartiete overeenkomst wordt gesloten.

18. De kerk draagt aan de Werkgroep PGZ op om enkele modellen van zulke overeenkomsten te ontwerpen en te verspreiden.
19. De kerk draagt aan de Werkgroep PGZ op om een oecumenisch opgezet *invitational conference* te beleggen met geestelijk verzorgers, kerkbestuurders, kerkvisitatoren, zorgbestuurders en zorgverzekeraars om deze nota en de daaraan gekoppelde adviezen te toetsen op wenselijkheid, haalbaarheid en werkbaarheid.

De Werkgroep Pastoraat en Gezondheidszorg

voorbereid door de Commissie Geestelijke Verzorging